

УДК 343.28/29

ДО ПИТАННЯ ПРО ОБУМОВЛЕНІСТЬ ВИОКРЕМЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Ворона В.С., аспірант
кафедри кримінально-правових дисциплін
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Стаття присвячена дослідженню проблем обумовленості виокремлення спеціальних засад призначення покарання в кримінальному праві України.

Ключові слова: спеціальні засади призначення покарання, загальні засади призначення покарання, призначення покарання, інститут призначення покарання.

Статья посвящена исследованию проблем, которые обуславливают выделение специальных начал назначения наказания в уголовном праве Украины.

Ключевые слова: специальные начала назначения наказания, общие начала назначения наказания, назначение наказания, институт назначения наказания.

Vorona V.S. TO THE QUESTION OF CONDITIONALITY THE ALLOCATION OF SPECIAL BASICS OF SENTENCING IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The article is devoted to research of the problem conditionality the allocation of special basics of appointment of punishment in criminal law of Ukraine.

Key words: special basics of appointment of punishment, general basics of appointment of punishment, appointment of punishment, institute of appointment of punishment.

Постановка проблеми. Питання, пов'язані з призначенням покарання, завжди були у фокусі юридичної науки. Хоча з аналізу наявних досліджень убачається, що спірних ситуацій і білих плям ще вистачає. Однією з таких прогалин у кримінально-правових розвідках є проблема виокремлення спеціальних засад призначення покарання. Насамперед її вирішення пов'язане із розумінням важливості спеціальних засад під час призначення покарання та його індивідуалізації шляхом визначення місця спеціальних засад призначення покарання в кримінальному праві та встановлення підстав, які обумовлюють виокремлення таких засад.

Ступінь розробленості проблеми. У науці кримінального права питанню призначення покарання, у тому числі і його спеціальним засадам, присвячені праці М.І. Бажанова, Є.В. Благова, А.В. Горностаї, О.О. Дудорова, Д.С. Дядькіна, О.В. Євдокімової, О.С. Жумаєва, Т.В. Непомнящої, В.В. Полтавець, М.Н. Становського, В.М. Трубникова, В.І. Тютюгіна, Р.Н. Хамітова, Ю.В. Шинкарьова й ін.

Метою статті є визначення підстав виокремлення спеціальних засад призначення покарання та встановлення значення спеціальних засад для призначення покарання.

Виклад основного матеріалу. Закон про кримінальну відповідальність визначає своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку й громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру та безпеки людства, а також запобігання злочинам. Реалізація такого завдання здійснюється за допомогою визначення кола суспільно небезпечних діянь, які є злочинами, і покарань, що застосовуються до осіб, котрі їх учинили.

Від імені держави призначати покарання покликані суди, для яких така діяльність є за-

вершальним етапом розгляду справи та найвідповідальнішим різновидом застосування законодавства й практичної реалізації відповідальності. Обираючи той чи інший вид покарання суд зобов'язаний передусім виходити із загального поняття покарання та цілей, які перед ним ставить законодавець [15, с. 25].

Як зазначає Т.В. Непомняща, призначення покарання є прерогативою суду. Суд, вивчивши всі обставини справи й особу винного, призначає покарання. При цьому суд повинен правильно оцінити всі обставини справи, індивідуальні особливості й характерні риси особистості винного, його роль у здійсненні злочину (якщо злочин учинено у співучасті) тощо. При цьому покарання лише тоді досягає своїх цілей, коли воно є доцільним і справедливим [12, с. 13].

Призначення покарання, на думку М.Н. Становського, є найважливішою стадією кримінального судочинства. На цій стадії суд має врахувати, що лише справедливе й правильно обране покарання здатне забезпечити досягнення своїх цілей: а) відновлення соціальної справедливості; б) виправлення засудженого; в) запобігання вчиненню злочинів як самим засудженим, так й іншими особами [15, с. 136].

На доповнення Д.С. Дядькін указує, що призначення кримінального покарання – це встановлення та (або) юридичне закріплення в певному процесуальному порядку в спеціальному кримінально-правовому документі відповідності між злочинною поведінкою особи й відповідним такій поведінці виду та обсягу покарання або покарань, урегульоване нормами кримінального й кримінально-процесуального права, здійснюване судом, іншими органами, уповноваженими здійснювати амністію та помилування [8, с. 26].

Проблема призначення покарання зачіпає долі значної кількості громадян, саме в ній по-

лягає значущість кримінального законодавства. Якою б важливою в плані успішного запобігання злочинності не була правильна кваліфікація злочинів, кінцевий ефект кримінального закону забезпечується призначенням справедливого покарання. Призначення покарання особі, визнаній винною в учиненні злочину, – один із найбільш відповідальних і складних компонентів діяльності суду [16, с. 235].

Суд, призначаючи покарання відповідно до положень Кримінального кодексу України (далі – КК України), на практиці керується положеннями розділу XI Загальної частини, який має назву «Призначення покарання». Із теоретичного погляду в науці кримінального права застосування покарання до осіб, винних у вчиненні злочину, регулюється інститутом призначення покарання.

Призначення покарання, як указує Р.Н. Хамітов, є одним із центральних інститутів кримінального права, оскільки в ньому зав'язані у своєрідний вузол кваліфікація злочинів, підстави та межі кримінальної відповідальності, її диференціації й індивідуалізації, її принципи, завдання кримінального законодавства та цілі покарання [17, с. 15].

Цей інститут, як зазначає О.В. Євдокімова, – це «внутрішньогалузеве, комплексне утворення, яке становить собою систему взаємопов'язаних, якісно однорідних кримінально-правових субінститутів, що передбачають передумови, підстави, межі та порядок обрання судом конкретної міри покарання особі, визнаній винною у вчиненні злочину, з наступним закріпленням такого рішення в обвинувальному вироку» [9, с. 148].

Учені по-різному підходять до визначення структури інституту призначення покарання. Проте той факт, що до нього входять загальні засади й спеціальні правила (засади) призначення покарання, не викликає сумнівів як у вітчизняній науці кримінального права, так і в зарубіжній [4, с. 14–19; 11, с. 174–183]. Загальні та спеціальні засади як елементи інституту призначення покарання виступають в ролі субінститутів.

Насамперед до них потрібно зараховувати загальні засади призначення покарання, які являють собою «систему встановлених законом і обов'язкових для суду взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою вихідних вимог (відправних правил), із яких має виходити суд при визначенні підстав, порядку та меж призначення покарання і якими він повинен керуватися, обираючи певний вид та міру покарання за кожним окремим кримінальним провадженням і стосовно кожної конкретної особи, якій це покарання призначається» [10, с. 384]. Або, як вважає Є.В. Благон, під ними можна розуміти передбачені загальною частиною кримінального законодавства й не залежні від особливостей окремих справ правила призначення покарань, що містяться в санкціях статей Особливої частини [2, с. 24].

З іншого боку, «аналіз деяких норм КК України 2001 року дає змогу говорити про те, що в них, крім загальних засад призначення покарання, фактично передбачено окремі правила призначення покарання, які не охоплюються ст. 65 КК. <...> Зміст цих пра-

вил дозволяє зробити висновок, що вони не є загальними правилами, оскільки відносяться тільки до певних інститутів кримінального права, які мають певну специфіку, що не укладається в змісті загальних засад призначення покарання і потребує спеціальних правил (засад) призначення покарання» [14, с. 149–150].

На думку Р.Н. Хамітова, спеціальні правила призначення покарання – це регламентовані в законі положення, спрямовані на коректування та деталізацію загальних засад призначення покарання [17, с. 67].

В.В. Полтавець вважає, що «під спеціальними засадами призначення слід розуміти передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахування специфіки вчиненого злочину або особливостей суб'єкта злочину» [13, с. 244].

На нашу думку, поряд із загальними засадами призначення покарання мають виокремлюватися саме спеціальні засади, а не правила, призначення покарання, оскільки правила призначення покарання є складовими структури самих спеціальних засад, які, у свою чергу, входять до структури інституту призначення покарання. Отже, насамперед виокремлення спеціальних засад призначення покарання зумовлено структурою самого інституту призначення покарання. У свою чергу, зумовленість пов'язана з існуванням певних підстав виокремлення спеціальних засад, тому можна говорити про структурну підставу такого виокремлення.

У згадуваному вище розділі КК України, який регулює питання призначення покарання, загальним засадам призначення покарання присвячена ст. 65, а такі поняття, як «спеціальні правила» або «спеціальні засади», не зустрічаються взагалі, хоча вбачається за доцільне виокремлювати такі засади призначення покарання, оскільки будь-яка система, у тому числі й система засад призначення покарання, завжди складається не лише із загального, а й зі спеціального. Наприклад, сам КК України складається із Загальної та Спеціальної частин і це не піддається жодним сумнівам.

До того ж, незважаючи на відсутність прямої вказівки на наявність спеціальних засад у КК України, законодавець розмежував загальні й спеціальні засади, помістивши їх в окремі статті в межах як розділу XI Загальної частини «Призначення покарання», так й інших розділів, тим самим показав відмінність загальних засад, що розташовані в ст. 65, і спеціальних засад, що містяться в ст. 68–72 цього розділу та деяких інших нормах за його межами. Тому доречно говорити про нормативну підставу виокремлення спеціальних засад, оскільки будова самого кодексу вказує на відмінність і особливість цих засад, порівняно із загальними.

Із такою думкою погоджується й В.В. Полтавець, зазначаючи, що «ці засади є відносно самостійними, оскільки вони окремо закріплені певними статтями КК України 2001 року та мають характерні особливості, які дозволяють відрізнити їх від загальних засад

призначення покарання: їх зміст визначається специфікою конкретних кримінально-правових інститутів» [14, с. 157].

Наступною підставою зумовленості виокремлення спеціальних засад призначення покарання є системна підстава, яка підтверджується діалектикою цілого та частин, що виявляється у відносинах єдності, тотожності й суперечності. Їхня єдність полягає в тому, що самі по собі поза взаємного зв'язку відносин один до одного вони не існують. Частина завжди належить конкретному цілому, посідає в ньому певне місце та виконує ті або інші функції. Ціле не можна уявити без частин, що його утворюють, оскільки воно є результатом їхньої специфічної взаємодії. У ньому немає нічого, крім складових і їхніх взаємодій. Ціле та його частини утворюють суперечливу єдність, єдність протилежностей. Ціле є вираженням безперервності матерії. Водночас це безперервне безперервно, оскільки воно розчленовується на низку відмежованих тією чи іншою мірою компонентів, частин. Ціле являє собою узагальнене вираження своїх частин, утілює загальне, що об'єднує частини. Частини – окреме, кожна з них володіє, крім загальних, й іншими індивідуальними рисами [1, с. 82–84].

Також можна виділяти етимологічну підставу виокремлення спеціальних засад призначення покарання, яка пов'язана із розкриттям сутності терміна «спеціальний», що в тлумачному словнику визначається як «призначений виключно для кого-, чого-небудь, який має особливе призначення. Який чимсь вирізняється з-поміж інших; не такий як інші; особливий» [5, с. 1364].

Проте найбільш вагома підстава для виокремлення спеціальних засад зосереджена в їхньому визначенні. Так, якщо розглядати їх як «передбачені в кримінальному законі правила призначення покарання, обов'язкові для індивідуалізації покарання винному з урахування характеру вчиненого конкретного злочину» [6, с. 335], то спеціальними засадами є, по суті, правила.

До таких правил, за твердженням О.О. Дудорова, можна зарахувати правила: призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною (ч. 2 ст. 20 КК України); призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання щодо запобігання чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 3 ст. 43 КК України); призначення покарання особі, яка вчинила незакінчений злочин або злочин, учинений у співучасті (ст. 68 КК України); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК України); призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК України); призначення покарання за сукупністю злочинів і сукупністю вироків (ст. ст. 70, 71 КК України); призначення покарання неповнолітньому (ст. 103 КК України). Отже, виокремлення спеціальних засад призначення покарання обумовлюється тим, що вони доповнюють (розвивають) загальні засади призначення покарання, застосовуються в сукупності з останніми і при цьому

покликані забезпечити індивідуалізацію покарання залежно від специфіки злочинної або посткримінальної поведінки чи особливостей особи винного [7, с. 122]. Тому виокремлення спеціальних засад обумовлено також змістовою підставою.

Крім того, на нашу думку, потрібно вести мову про правозастосовну підставу, що пов'язана з неможливістю призначення справедливого та індивідуалізованого покарання особі, котра вчинила злочин лише на підставі загальних засад. Оскільки багаторічна практика застосування кримінально-правових норм, які регулюють призначення покарання, засвідчує, що без спеціальних засад важко повноцінно врахувати особливості вчинення злочину (наприклад, незакінчений злочин), специфіку особи злочинця (його неповноліття або визнання обмежено осудним) і навіть його посткримінальну поведінку (учинення злочину після проголошення вироку) для призначення остаточного виду й міри покарання. Тобто, правозастосовна підстава виокремлення спеціальних засад також виявляє, як саме обумовлюється їхнє виокремлення.

Доведення обумовленості й необхідності виокремлення спеціальних засад підводить до питання про їхнє значення під час призначення покарання по кожній окремій кримінальній справі. Оскільки спеціальні засади призначення покарання вдало співіснують і взаємодіють із загальними засадами, можна сказати, що основне значення спеціальних засад виявляється саме в необхідності їхнього застосування поряд із загальними засадами призначення покарання для розвитку, доповнення та конкретизації останніх.

Про що, до речі, зазначає Є.В. Благів, указуючи, що значення спеціальних правил полягає в тому, що вони завжди застосовуються поряд із загальними засадами, при цьому розвиваючи, доповнюючи, конкретизуючи останні (ст. ст. 68, 103 КК України) або передбачаючи винятки із загальних правил (ст. 69 КК України) для окремих випадків обрання міри покарання [3, с. 18].

До того ж спеціальні засади призначення покарання покликані максимально індивідуалізувати покарання, ураховуючи особливості конкретного злочину та особи, котра його вчинила, у чому виявляється ще одне важливе значення цих засад для призначення покарання.

Зрозуміло, що в межах однієї статті важко повною мірою розкрити значення цих важливих для призначення покарання засад, однак навіть деякі з наведених значень дають змогу зрозуміти, що спеціальні засади є надважливим і невід'ємним елементом інституту призначення покарання.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що виокремлення спеціальних засад призначення покарання як особливого субінституту і складової інституту призначення покарання в кримінальному праві обумовлене, зокрема, дією принципу системності загалом і структурою інституту призначення покарання зокрема. Крім того, виділення спеціальних засад призначення покарання обумовлене тим фактом, що призначення законного та спра-

ведливого покарання не можливе без урахування спеціальних засад, які дають змогу повною мірою його індивідуалізувати. Тому можна говорити про такі підстави виокремлення спеціальних засад призначення покарання, як структурна, змістова, нормативна, правозастосовна й системна. Значення ж спеціальних засад пов'язане з їхньою взаємодією із загальними засадами призначення покарання та роллю під час практичної реалізації принципу індивідуалізації покарання.

Отже, ураховуючи важливе значення спеціальних засад під час призначення покарання, їх потрібно обов'язково виокремлювати і брати до уваги поряд із загальними засадами, першочергова роль яких у жодному разі не заперечується.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
2. Благов Е.В. Применение общих начал назначения уголовного наказания : [монография] / Е.В. Благов. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 192 с.
3. Благов Е.В. Применение специальных начал назначения наказания : [монография] / Е.В. Благов. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 288 с.
4. Бурганов В.С. Влияние принципов назначения наказания на формирование, закрепление в законе и применение общих начал назначения наказания / В.С. Бурганов // Вест. ТИСБИ. – 2006. – № 3. – С. 14–19.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (із дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпін'я : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
6. Горноста́й А.В. Спеціальні правила призначення покарання за замах на злочин / А.В. Горноста́й // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України, Всеукр. громад. орг. «Асоц. кримінал. права». – Х. : Право, 2013. – С. 335–338.
7. Дудоров О.О. Спеціальні засади призначення покарання / О.О. Дудоров // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1 (1). – С. 121–135.
8. Дядькин Д.С. Теоретические основы назначения уголовного наказания: алгоритмический подход / Д.С. Дядькин. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 510 с.
9. Євдокімова О.В. Поняття і структура інституту призначення покарання / О.В. Євдокімова // Проблеми законності : акад. зб. наук. пр. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. ун-т «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», – 2012. – Вип. 118. – С. 141–149.
10. Кримінальне право України: Загальна частина : [підручник] / [В.І. Борисов, В.Я. Тацій, В.І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.
11. Музика А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / А. Музика, О. Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174–183.
12. Непомнящая Т.В. Назначение уголовного наказания: теория, практика, перспективы / Т.В. Непомнящая. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 781 с.
13. Полтавець В.В. До питання про поняття та види спеціальних засад призначення покарання / В.В. Полтавець // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 квіт. 2006 р. / Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2006. – Ч. 1. – 2006. – С. 243–245.
14. Полтавець В.В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В.В. Полтавець. – Л., 2005. – 200 с.
15. Становский М.Н. Назначение наказания / М.Н. Становский. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 1999. – 480 с.
16. Шайхутдинова А.С. Понятие общих начал назначения наказания / А.С. Шайхутдинова // Учен. зап. Казан. унта. Серия «Гуманитарные науки». – 2008. – Т. 150. – Кн. 5. – С. 229–236.
17. Хамитов Р.Н. Специальные правила назначения наказания за единичное преступление по российскому уголовному праву : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / Р.Н. Хамитов. – К., 2000. – 223 с.